

Hernádparti Odysseus

Egy Urr Ida-vers anatómiája

„Én a költészet felől gyógyítok és a gyógyítás felől írom a verseimet” – idézi fel megkapóan szép nekrológiájában Mezei András Urr Ida, az orvos-költő egyik mondatát.¹ Az orvosi metaforarendszer hatványozott jelenléte Urr Ida pár versének elolvasása után is feltűnő, arról nem beszélve, hogy az anatómia és bonctan módszertana, legyen bár szó testről vagy lélekről, Urr Ida világában a költői megismerés egyik formájává nemesül. „Ha nem hívom elő naponta, ha nem látom a lélekkel elegy tudat anatómiáját, akkor a fizikai testanyag ismeretlen marad előttem” – mondja maga a költő Mezei András fenn idézett szövegében test és lélek elválaszthatatlanságáról. Ez a költői munkamódszer számos jelentős eredményt produkált, melyek felfedezése és számbavétele még várat magára, lévén, hogy Urr Ida életműve tudományosan gyakorlatilag feldolgozatlan, kritikai recepciója rapszodikus és elegyes minőségű. Nem hallgatható el az a tény sem, hogy Urr Ida munkásságát rendkívüli esztétikai változatosság és viszonylag nagy értékingadozás jellemzi.

„Benne excellál a felvidéki szimbolizmus hangban, kifejezésben, színkeverésben egyaránt” – írta Kemény Gábor az általa parnasszistának titulált Urr Idáról.² Ez a sajátos, sok tekintetben valóban a parnasszista esztétikával rokonított utószimbolizmus vezet el aztán Kemény szerint az általa jobban méltányolt „szociális meglátások” felé. Mind Neubauer Pál (1936-ban), mind pedig Radnóti Miklós (1937-ben) a *Nincs kenyér* című kötetre figyelt fel igazán: Neubauer a költői kiteljesedés dokumentumaként ünnepli a könyvet,³ Radnóti pedig (kissé szigorúbban) így jellemzi: „Urr Ida Nincs kenyér című könyvében apró, impresszionista versvázlatok váltakoznak a költői naturalizmus alapos és részletező strófáival. Kész formákat variál, de verselő készsége erős, és költői gyakorlata rendszerint simán segíti át a vers szakadékain.”⁴

Ma érdekes módon sem a parnasszista, sem a szociális Urr Ida-líra nem látszik igazán ütőképesnek, s olyan közhelyekkel sem igazán jutunk közelebb lírájának megértéséhez, mely folytonosan a „női lélek számos megérzése, fáj-

1 MEZEI András, *Író- és költőfélek ingyenesen. Urr Ida halálára*, Élet és Irodalom, 1989. 8. 11., 32. szám, 7.

2 KEMÉNY Gábor, *Így tűnt el egy gondolat. A felvidéki magyar irodalom története. 1918–1938*, Mefhosz Könyvkiadó, é. n.

3 Vö. a ZIMÁNYI László tanár, *történész bevezető előadása Urr Ida költő három szerzői estjén* című 1976-ban megjelent kiadvánnyal, 11. A kiadvány függeléke szemelvényeket közöl az Urr Ida-recepcióból. A füzet megszerzésében nyújtott segítségéért Tóth Lászlónak tartozom köszönettel.

4 RADNÓTI Miklós, *Három asszonyköltő. B. Radó Lili, Urr Ida és Debreczeny Lili új verseskönyvei* = RADNÓTI Miklós *összegyűjtött prózai írásai*, Budapest, Osiris, 2007, 177.

dalma”⁵, a „női lélek finom rezdülései”⁶ felől közelíti meg azt a meglehetősen vegyes szövegkonglomerátumot, melyet Urr Ida létrehozott. Ez a klisé már Radnóti számára is problematikusnak bizonyult, és szakít a nőiség-szemponthú megközelítésmóddal: „Magatartásában kevés az asszonyi, témaválasztása és nyelve – asszonyköltőknél ritka jelenség – Ady erős hatását mutatja.”⁷ A Budapesti Hírlap 1940. június 10-ei (az Itt az írás című kötetet recenzáló) cikkében szintén ez a típusú hangvétel az uralkodó: „Nőknél egész szokatlan, szinte férfias határozottságú írói magatartás jellemzi Urr Idát. Lírájának sokárnyalátú színspektrumában lényegében több is a férfias vonás, mint a feminin lágyság és elaszticitás. (...) megjelenítésének módja és eszközei bátor és ökonomikus férfi költő szellemi fegyvertárába illők.”⁸ Urr Ida e férfiasnak titulált magatartása, jobban mondva nyelvének nemi meghatározottságtól mentes jellege költészete egészére nézve érvényesnek látszik, s ezt támasztja alá *Odysseus* című, e tanulmányban részletesebb elemzésnek alávetett költeménye is, melyben Odysseust saját alkotás- és sorsfelfogásának emblémájaként ábrázolja. Várkonyi Nándor hívja fel a figyelmet Urr Ida költészetének egy másik markáns jegyére: „szerencsésen nélkülözi az érzékeny stilizálást, a meddőjátékszerűséget.”⁹

A fényrács mágiája című válogatott kötetet recenzáló Sipos Lajos Urr Ida költészetének eklektikus gazdagságát emeli ki („kipróbál majd minden versmodell-lehetőséget”¹⁰). Sipos, miközben kitér Urr Ida költészetének változékonyságaira, a saját hangért folytatott küzdelem változatos stratégiáit vonultatja fel. Az indulás terméséből kiemeli a válogatott versekbe besorolt Tűz és támolgás című „táncjátékok” (1928), mely szerinte Kassákhhoz viszonyítva teremt új, avantgárd versvilágot, a későbbi Urr Idából pedig szintén az avantgárd gesztusait megszelídítő, a tipográfiai, a vizualitást játékba hozó gesztusokban tobzódó verseket emeli ki. Kétségtelen, hogy ha szelídebb hangon is, de Urr Ida lírája minduntalan visszatér kevésbé hangsúlyozott kísérleti-avantgárd gyökereiig, melyek értékteremtő gesztusrendszere elhomályosítani látszik a szimbolista-impreszionista gócpontokat. Mintha épp ez az avantgárd magatartás okozná azt a tendenciát is, melyet Rónay László észlel, miszerint Urr Ida „szépet és jót degradálva hoz azonos szintre anélkül, hogy tagadná az emberi lélek tisztaságra való predesztináltságát.”¹¹ Csanda Sándor 1980-ban egyenesen ki is jelenti: „Urr Ida az avantgarde nyomán indult, s ezen az úton is jár”.¹² Ha a kijelentés meglehetősen

5 CSANDA Sándor, *Első nemzedék*, Bratislava, Madách, 1982, 136.

6 FÓNOD Zoltán, *Üzenet. A csehszlovákiai magyar irodalom 1918–1945*, Budapest, Akadémiai, 1993, 157.

7 RADNÓTI Miklós, *i. m.*, 177.

8 ZIMÁNYI, *i. m.*, 14.

9 ZIMÁNYI, *i. m.*, 15.

10 SIPOS Lajos, *Urr Ida: A fényrács mágiája*, Kortárs 1981/9, 1497–1498.

11 RÓNAY László, *Verseskönyvek*, Vigilia, 1981/4, 278.

12 CSANDA Sándor, *Urr Ida: A fényrács mágiája*, Irodalmi Szemle, 1980/11, 860.

sarkított is, mégis közel jár ahhoz a felfogáshoz, mely válogatott verseinek¹³ áttanulmányozása során kiindulási, értelmezési alapszolgálat.

Az elmúlás, az elköltözés, az elszármazás Urr Ida számára nem csupán a két (vagy több) távoli pont összekötése, hanem a köztes létnek az a bizonytalansága, mely Odysseust Ithakában ugyanúgy, mint vándorlásai helyszínein idegenné, kiismerhetetlenné, titokzatossá teszi. Az Odysseus című vers¹⁴ az otthon maradtakkal szemben, az idegenek iránti gyanakvással nézi a hazatérőt. Tudás és sejtés mosódik így össze: nem a tényekből, hanem a „mondákból” származnak a hírek, csak a mondákból tudjuk (véljük tudni), hogy Odysseus „nagy hős volt” és „bátor”, s minden monda a mendemonda, az üres beszéd, a pletyka rokona. „Ki tud biztosat róla / a monda ha igaz / a megmondhatója” – írja Urr Ida, s a versben munkáló érzékeny, etimologizáló szó-játékai a nyelvben tett utazás alternatíváját is párhuzamos valóságként rendelik a történet mellé. A reflexió tehát mindig nyelviileg determinált, akárcsak a reflexió tárgya. A hazatérőt fogadó értetlenség nemcsak a tények elfedéséből fakad: az otthoniak, a röghöz kötöttek irigykedése is hozzájárul, akik szerint a vándor csupán a vándorlás kedvéért vándorol, a hazatérés elodázása a halál elodázásának heroikus gesztusát sugallja, mely miközben kudarcra van ítélve, a nyelv által mégis lehetséges. Vagyis: a vándor tulajdonképpen célja, hogy beleírja magát a monda narrációjába, megörökítse létét. „Miért vándorolt olyan / soká / míg hazatért végül / nem értem / nem értem / a távolság nem olyan nagy / hiszen megmértem” – veti oda a szöveg narrátora. A távolság azonban a nyelvben, mondában vándorló számára éppúgy mérhetetlen, ahogy a lelki vándorlás, az utazás metaforikusságában észlelhető belső történéseknek sincs egzakt mérhetősége. Urr Ida keresetlen értetlenkedése jól jellemzi a megszólaló karaktert: ez a plasztikus keresetlenség szöges ellentétben áll az odysseusi hagyomány magasröptűségével, s ez mindenképpen hozzájárul ahhoz, hogy versében fennmaradhasson a költői izzás. A rejtetni való részleteket éppen a (mérhetetlen) távolság takarja mitikus ködbe, mely át- és felülstilizálja a tényeket. A távolság nem pusztán térbeli, hanem időtávlat is egyben („de hősök, de hősök / mert soká voltak távol/ a hazától”). Az a húsz év, melyet Odysseus távol töltött, két irányból értelmeződik a vers elsődleges szintjén: az egyik oldalról a veszteségnek, valami elvesztésének a tapasztalatát hozza, a másik oldalról nézve viszont az újra megtalálásának, a dolgok újbóli visszarendeződésének az alapja lesz.¹⁵ Ez a kettősség – az ördög és az angyal, a csatába készülő harcos és békés családapa alakja – van benne Urr Ida Odysseusában is. Legendás leleményessége (polytropia), mely útja során segíti, az ördögtől való: „Odysseus az ördög egyik / szarvát megfogta / abba

13 Urr Ida költeményeinek legfontosabb gyűjteménye: URR Ida, *A fényrács mágiája. Válogatott és új versek*, Budapest, Magvető, 1989. Azonos címmel 1980-ban szerzői kiadásban jelent meg a kötet első változata Alföldy Jenő és Kemény G. Gábor lektorálásával.

14 URR Ida, *A fényrács mágiája*, 1989, 40–42.

15 Bernhard ZIMMERMANN, *Mythos Odysseus. Texte von Homer bis Günter Kunert*, Leipzig, Reclam, 2004, 172.

kapaszkodott / hogy el ne essen”. Ennek az ördög szarvába kapaszkodó, a keresztény poklon átutazó, onnan fortélyá révén épségben hazatérő, leleményességét, retorikai képességeit nem kizárólag a jó ügy érdekében kihasználó alaknak, Odysseus negatív ábrázolásának előzményei Pindarosznál, az antik drámairódalomban és a középkori Trója-regényekben vannak. A hazatérő Odysseus felismerések (anagnorízisek) sorozata révén nyeri vissza korábbi identitását¹⁶ (előbb Télemakhosz, majd Eurükleia, a dajka, Eumaios, a kondás, végül felesége, Pénélopé és apja, Laertész is felismerik), a gyökerekhez, a családi történelemhez, a saját gyerekkorhoz való visszatalálás lépésről lépésre történik, arányaiban mégis sokkal rövidebb ideig tart, mint maga az eltávolodás. A visszatalálás azonban csak a dolgok látszólagos visszarendeződését hozza: a hős „örült / már a vetett ágynak / tagjait kinyújtotta / megpihent”, ám ezek a hazatérő hősök, akik „szolid családapák lesznek”, „este gondonkáznak”, érzik régi, vándorlásaik során elnyert identitásuk darabjait is. A szolid családapává vedlett Odysseus is „kardját tisztítja / minden este”, s a tisztára csiszolt kard tükörként funkcionál, melyben az elveszített identitás egy szelete látszik. Odysseus többlényegűségének az Urr Ida-vers két ellentétes oldalát mutatja: a kezében kardot tartó, hófehérszárnyú alak Mihály arkangyalt idézi. Az *Odysseus* című vers egyik legizgalmasabb vonása épp ez a keresztény–antik kontamináció, mely sejtetni engedti azt is, hogy Odysseus lényét a költői tevékenység sajátos allegóriájaként és Urr Ida autobiográf költői énjének metaforájaként is lássuk. De keresztény és pogány, ördög és angyal Urr Idánál nem szükségszerűen ellentétek: ezt már Alföldy Jenő is megfogalmazta: „szép és rút sem úgy áll szembe itt, ahogy a szentképek angyalai és ördögei, itt egy hatvány semmivel sem magasabbrendű vagy szebb, mint egy hangya vagy egy csirke.”¹⁷

De elegendő-e az emlékezés a tudásszomj csitításához? Odysseus ellenfele épp ugyanaz „a jelen felé tartó idő, mely történelemmé változtatta a kezdő éveket, s az emlékezést, a keresést tette a lírai személyiség alapmagatartásává”¹⁸, melyről Sipos Lajos beszél Urr Ida Hernádparti himnuszok című¹⁹, a verseket az abecedáriusok hagyományát követően abc-rendben közlő, valószínűleg személyes odüsszeiaként olvasható kötete kapcsán. Urr Ida alteregóként használja Odysseust, hogy megfogalmazhassa költészetének egyik központi traumáját, a történelemmé vált emlékezést, mely a hontalanság létszorongatottságából és a tudás hontalanságából fakad.

Az ördög szarvának megfogása utal az Odysseus-történet kezdetére is, nevezetesen az eke szarvát fogó főhős mondájára: Odysseus nem akart részt venni a trójai vállalkozásban, ezért örültséget színlelt, egy szamarat és egy ökröt ekéje elé fogott, és sóval hintette be a szántót, ám Agamemnón, Meneláosz és Palamedész mesteri csele (miután az eke elé vetették az újszű-

16 ZIMMERMANN, *i. m.*, 172.

17 URR Ida, *A fényrács mágiája. Versek*, szerzői kiadás, 1980, fűlszöveg.

18 SIPOS Lajos, *Hernádparti himnuszok, Urr Ida versei*, Új Tükör, 1986/9, március 2., 2.

19 URR Ida, *Hernádparti himnuszok*, Encsi Városi Tanács Művelődési Osztálya, 1985.

lött Telemakhoszt) révén, ahogy Gerevich András verse fogalmaz: „kitisztult az atyai szem, és érte ugrott, sós kezével / ölbekapta, szakadt rongyaihoz szorította.”²⁰ A vers végén anygallá tollasodó főhős transzcendens alakja a végső utazásra való felkészülés képzeiteit implikálja: a létezésből kifelé tartó sors és az emberi létszorongatottság feloldódása ragyogó feszültséget teremt. A nagy hős identitásának lételeme a titok: az utazás a tudás, a fürkészés territórium: Odysseus a létezés számos területéről szerzett tapasztalatot, az érzékiségből eredeztethető tudást éppúgy kitanulta, mint ahogy a transzcendenciára irányuló végső tudásvágy emberi ésszel felfogható dimenzióit is bejárta. Nem volt igazán küldetéses hős, mint Aeneas, de az isteni akarat vezérlete itt sem teljesen kizárt, állítja Urr Ida. Odysseus létlényege a retorika: ez segítette át a létezés nehézségein, és ez tartja életben a róla szóló mondát is. Utazása az emberi lélek viszontagságait jelképezi a földi szenvedélyek kísértései közepe – s ez az értelmezés már az antikvitástól elevenen tartja magát, ám amit Urr Ida hozzátesz, az inkább a dantei (sokkolóan negatív) értelmezésre vezethető vissza: a végső tudásra való törekvés nem pusztán az emberi hiúság meddő megnyilvánulása, de a gonosz eszköze is lehet.²¹ Lehet-e bölcsesség ott, ahol nincs őszinteség? Ezt a kérdést vizsgálta Cicero is Odysseus alakjának vizsgálatakor.²² Urr Ida verse a kalandvágy feltartóztatatlanságában ugyanezt kérdezi közvetve: mennyire őszinte az „á-moll” a családapa csellóján, mennyire őszinte az a gesztus, amikor a csatamezőről hazatért hős „felhőket és virágszirmokat őröl”, de megszokásból minden este a kardját tisztítja? Segít-e ezúttal a szárnyas anygallá válás a pokol dantei bugyrának elkerülésében? Dante ugyanis Odysseust a pokol egyik legsötétebb bugyrába zárja, nem azok közé, akik a tudás útján haladtak a katolikus hit igazságtudata nélkül (mint egyes antik filozófusok vagy Aeneas), hanem a leleményességük és tudásuk révén a legmocskosabb tetteket elkövetők közé, egyenesen – babitsi szóval élve – Rondabugyrod kellős közepére.

Érdeemes odafigyelni Urr Ida versének retorikájára is: nem közöl fényes tetteket, a mítoszra utal csupán, és a pletykára („fia és lánya született / itt-ott”). Kétséges, hogy csupán a kultúrtörténeti beágyazottság evidenciája miatt kerül ez: sokkal inkább azért, hogy a kudarcot (a hazátlan hazatérést) érzékeltesse. A tudás („és gondolkodott / mert ő is a konokabb / fajtából való konok”) immár végérvényesen ambivalensé válik: az utazás már pusztán a test koloncát elhagyva nyerhet értelmet. Urr Ida az ismétlés gesztusaival gyakorta él: a kulcsszavakat többször is megháromszorozza: ennek az antik költészetben és retorikában komoly hagyománya van. A kiemelés evidens funkciója mellett az epikus szélesség illúzióját is beleczeni a költeménybe. Ha a költemény egyes strukturált egységeit nézzük, szinte rácsodálkozunk, miként üt át a líra szövevényén ez az epikus belekódoltság. A csellózó Odüsszeusz zenei képzelete pl. a szirének dalával ellentétben nyeri el igazi értelmezhetőségét, a gyerekeiről szóló pletykák pl. Kirkét idézik meg.

20 GEREVICH András, *Odüsszeusz = Uó, Férfiak*, Pozsony, Kalligram, 21.

21 Giorgio PADOAN, *A „szóban mester” Odüsszeusz és a tudás útjai*, Helikon 47 (2001/2–3), 337.

22 CICERO, *De officis (A kötelességekről)*, 2, 3.

A zenei képzetek Urr Ida költészetében komoly szerephez jutnak. „Szemlélődni, elámulni, visszatérni és újra szemlélődni” – adja a zeneszerző Luigi Dallapiccola előbb Kalüpszó, majd a főhőse Ulysses szájába az odüsszeuszi számkivetett létezés kulcsmondatát, mely Urr Ida versét is áthatja. Kalüpszó a tudás, Kirké az érzékiség révén kibomló önismeret, Nauszikaá az álom irracionálitása, Pénélopé pedig a biztonság – mondhatjuk a mítosz allegorikus értelmezéslehetőségeit számbavéve. De kicsoda Odysseus? A végső tudás birtoklásába vetett hit kudarca? Az őszinteség hiányából fakadó lelemény bűnös kvázibölcssége? Urr Ida felmentést ad a hősnek: kiszabadítja a létezésből, a többiről pedig, ahogy Odysseus, úgy ő sem tudhat többet.